

Műtárgyak a bombazáporban

(A Balatoni Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek pusztulása 1945-ben)

1944 nyárutóján kihasználva a román átállást, a szovjet alakulatok elérték Magyarország keleti határait a Kárpátokban. Rövidesen be is törtek hazánkba, ezzel sokakat menekülésre készítette. A háborús veszély miatt kellett elmenekíteni a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum műkincseit egy biztonságosabbnak vélt helyre...

A szovjet csapatoknak az országba történt 1944. augusztus 26-i betörését követően¹ új katonai helyzet alakult ki; az égbolt után a szárazföldön is hadszíntérré vált Magyarország. A veszélynek leginkább kitett Észak-Erdély megyéiből megindult a menekültek áradata nyugati irányba az ország belső, a harcok által egyelőre még nem érintett térségei felé. Ekkor a polgári lakosság mellett a magyar állam tulajdonát képező ingó vagyontárgyak biztonságba helyezését is igyekeztek megoldani. Így történhetett meg az, hogy a Székely Nemzeti Múzeum 51 ládányi muzeális anyaga 1944 őszén előbb Kolozsvárra majd Zalába került.

A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége 1944. szeptember 9-én értesítette a keszthelyi Balatoni Múzeum – Állami Darnay Múzeum vezetését arról, hogy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum biztonságba helyezendő anyagát Keszthelyre fogják szállítani, és a muzeális anyaggal tart majd néhány múzeumi tisztviselő is a családjával. A Háromszékből érkező műtárgyak szeptember végén érkeztek meg Keszthelyre. Barabás Jenő, a sepsiszentgyörgyi múzeum altisztje szeptember 24-én, Herepei János direktor október 8-án, míg családja 11-én ért Keszthelyre². Ekkor úgy tűnt, hogy a kimenekített muzeális anyag egyelőre biztonságba került.

A szovjetek gyors előretörésének köszönhetően 1944. december 4-én a szovjet 57. hadsereg átmenetileg elfoglalta Marcalit, az arcvonal rövidesen a Balatonszentgyörgy és Barcs közötti terepszakaszon merevedett meg, Keszthelyhez vészesen közel³. A katonai helyzet romlása előrevetítette a gyűjtemény továbbmenekítését, de már a keszthelyi muzeális anyaggal együttesen. Erre az eshetőségre Csomay Miklós, Zala vármegye főispánja, már 1944 novemberében utalt Darnay Béla múzeumigazgatónak – személyesen –, majd december folyamán többször telefonon is. Végül a keszthelyi járás főszolgabírója 1945. január 1-én Zala vármegye kormánybiztos-főispánjának utasítása alapján – arra kötelezte a Balatoni Múzeumot, hogy a saját és a Székely Nemzeti Múzeum anyagát Zalaegerszegre szállítsa át. A muzeális anyagot 1945. január 5-én vitték Zalaegerszegre. Az eredetileg tervezett 5 vagon helyett azonban csak 2 vagon érkezett a megyeszékhelyre, ahol Darnay Béla megpróbálta a főispánnál elérni, hogy száraz, bomba-, és tűzbiztos helyen tárolják a műtárgyakat, de a katonai helyzet és a továbbszállítás továbbra is fennálló lehetősége miatt minden maradt a vagonokban, útra készen⁴. Ugyanakkor fegyveres őrköt biztosítottak a gyűjteményi anyag őrzésére, és minden egyes légiriadó alkalmával a két vagonot kivontatták a vasútállomástól távolabb a nyílt pályára⁵.

¹ A 2. Ukrán Front 7. gárdahadseregének lövészetegységei, a 23. harcokosi hadtest, és az 5. gárda-lovashadtest alakulatai az Úz folyó és a Csobányos patak völgyében lépték át a magyar határt, majd összecsaptak a magyar 11. és 13. székely határőrzászlóaljakkal. Hadtörténelmi Levéltár Vezérkar Főnökség 1. osztály B/255. d. 277/3066 Tájékoztató 1944. 08. 26., Szabó Péter–Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Püldo Kiadó, [Nagykovács], 2003. (Továbbiakban: Szabó–Számvéber 2003) 105. p.

² Balatoni Múzeum Történelmi Dokumentum gyűjtemény (BaM Tört. Dok.gy.) 141. d. M69.14.9.

³ Szabó–Számvéber 2003 140. p.

⁴ A háborút követően a Székely Nemzeti Múzeum részéről a műtárgyaik elpusztulása miatt Darnayt próbálták felelőssé tenni. BaM Tört. Dok.gy. 141. d. M69.14.9.

⁵ BaM Tört. Dok.gy. 141. d. M69.14.9.

Azt követően, hogy 1945. március közepére összeomlott a németek Unternehmen Frühlingserwachen (Tavaszi ébredés) fedőnevű offenzívája, megkezdődött a Wehrmacht és az annak alárendelt honvéd alakulattörödékek kiszorítása az országból. E cél érdekében a szovjet hadvezetés 1945. március 16-án elindította a Bécs–pozsonyi támadó hadműveletet. Majd rövidesen komoly eredményeket értek el a magyarországi arcvonal minden szakaszán. A Vörös Hadsereg március 22-én megszállta Székesfehérvárt, a következő nap pedig a szovjet főparancsnokság elfogadta Fjodor Ivanovics Tolbuhin marsall tervét, hogy a 4., a 9. gárdahadsereg és a 6. gárda-harcokocsihadsereg Pápa–Sopron, a 26. hadsereg Szombathely, a 27. hadsereg Zalaegerszeg, az 57. hadsereg és a bolgár 1. hadsereg pedig Nagykanizsa felé támadjon⁶.

A szovjet erők március 25-ig áttörték a Duna és a Balaton közti arcvonalat. Illetve március 29-én a szovjet 57. és a bolgár 1. hadseregek támadást indítottak a hónapokkal azelőtt megmerevedett Balaton és a Dráva közti arcvonalon⁷.

1945. március 28-án érte az utolsó légitámadás Zalaegerszeget a második világháború során. Ekkor a szovjet 3. Ukrán Front 17. légi hadseregének 189. csatarepülő és 262. éjszakai bombázórepülő hadosztályainak repülőgépei meglepetésszerű légitámadást hajtottak végre a zalaegerszegi vasútállomás ellen, azzal a céllal, hogy az előretörő szovjet 27. hadsereg számára előkészítsék a terepet a város elfoglalására. Az ilyen jellegű támadásokat a szovjet repülőalakulatok általában 100–150 km mélységben, a lokátorok észlelési magassága alatt, alacsonyan repülve és olyan váratlanul hajtották végre, hogy a védekezésre sem maradt idő. Zalaegerszeget valószínűleg zavartalanul támadták a szovjet repülőkötelékek, mivel a várost nem védte légvédelmi tüzérség, s a 101. vadászrepülő ezred is áttelepült Szombathelyről a birodalom területére, Grosspetersdorfbá, március 27-én, így a körzetet vadászrepülőgépek se védték⁸.

Az 1945. március 28-i bombázásra így emlékezett vissza Németh János keramikusművész: „Az éjszaka feszülten és nyugtalanul telt. Ismétlődő robbanások hallatszottak. A pályaudvaron egy lőszeres szerelvényt bombáztak. A találat láncreakciója következtében egész éjjel robbantak a lövedékek. Mint gyerek, tátott szájjal néztem a tűzijátékot. Később tudtam meg, hogy múzeumok kincsei voltak még a vagonokban. A keszthelyi Balatoni Múzeum anyagának egy része az egykori sümegi Darnay-gyűjteménnyel, valamint a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum 54 ládányi anyaga. Minden semmivé lett egy éjszaka. Talán töredék, ha maradt. Az éjszaka lövések hallatszottak, de orosz katonaságot nem láttunk.”⁹.

A szovjetek légitámadása során elpusztult a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és a keszthelyi Balatoni Múzeum – Állami Darnay Múzeum 2 vagonnyi muzeális anyaga. Sajnos forráshiány miatt az eseményeket nehéz rekonstruálni, de valószínű, hogy a bombázás következtében kialakult felfordulásban már nem tudták biztonságba helyezni a két múzeum műtárgyait tartalmazó vagonokat a zalaegerszegi állomás vasutasai. Ennek következtében a vagonok is bombatalálatot kaptak, és teljesen kiégtek. „A waggonokból csak a vasvázak maradtak meg, azoknak egy része is elszaggatva, összegömbölyve a bombatalálat következtében. Számos bombatölcser volt a waggonok roncsai körül is, sőt a mi waggonunk féloldalra is dőlt és kiugrott a sínekről, míg a Székely N. Múzeumét a síneken állva találtam”¹⁰ – jegyezte fel a háborút követő hónapokban Darnay Béla¹¹.

Azonban a támadásban szerencsére nem semmisült meg minden múzeumi műtárgy. Erről Darnay Béla írt is a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének: „Amikor végre június 1-én és 2-án Zalaegerszegre kiszállhattam, bizony a waggonok roncsai között már aránylag csak keveset találhattam,

⁶ Szabó–Számvéber 2003 181. p.

⁷ Szabó–Számvéber 2003 181–182. p.

⁸ Pataky Iván: Zalai légihelyzet, 1944–1945. (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világháborús történetéhez). In.: Acta A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve 1996/1. sz. 317–322. p. / http://www.szekelyfoldert.info/acta1996_doku02_2.html (Letöltve: 2016. március 8.)

⁹ Németh János: Gyökerek. Gondolatok családról, mesterségről, művészetről. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 2002. 24. p.

¹⁰ BaM Tört. Dok.gy. 141. d. M69.14.9.

¹¹ BaM Tört. Dok.gy. 141. d. M69.14.9.

mert a csőcselék a romok alól minden neki tetsző tárgyat elvitt. Bizonyosra vettem, hogy a tűz pusztításából is sok mindent előkaparhatok még, mint 1849-ben Kubinyi Ágoston Losonc romjai alól, még gyűjteményének jelentős hányadát megmenthette.”¹²

Darnay Bélának a károk megállapításában és a műtárgyak összegyűjtésében segítségére volt a MÁV zalaegerszegi állomásfőnöke, továbbá Agárdy László osztálymérnök, illetve Baráth Ferenc polgármester is, aki munkaejét biztosított a múzeumigazgatónak, aki ennek eredményeként 24 kg muzeális vas-, bronz-, és cseréptöredékekkel tudott visszamenni Keszthelyre¹³.

Darnay 1945. június 7-i Baráth Ferenc polgármesternek írt levelében arról írt: hallomásból úgy tudja, hogy a közeli ONCSA-házakban lakók, illetve kisebb-nagyobb gyerekek/diákok¹⁴ számos muzeális értéket kotortak ki a vagonok roncsai közül. Ezért kérte, hogy ezek visszaszerzésében legyen a segítségére¹⁵. E kérésében a polgármester, a helyi gimnázium és a polgári iskola igazgatói, valamint Somogyi Magyar István alispán is a segítségére voltak. Így az újabb június 8-9-i egerszegi utazása alkalmával további műtárgyakat sikerült fellelni, de autó hiányában ezeket nem tudták a Balatoni Múzeumba szállítani, ezért átmenetileg a zalaegerszegi vasútállomás raktáraiban helyezték el az anyagot¹⁶.

A városból a következő években számos, az 1945. március 28-i bombázásból megmaradt muzeális anyag került elő¹⁷. Ezek közül Zalaegerszeg polgármestere 1946. április 29-én 78 db őskori, ókori stb. műtárgyat szolgáltatott vissza a Balatoni Múzeum igazgatójának, Darnay Bélának¹⁸. Míg 1947. április 9-én Kövécs József, Bíró Márton utca 24. szám alatti lakos 274 db bronzkori, népvándorlás kori, honfoglalás kori, középkori, törökkori, újkori, dualizmus kori stb. tárgyat (edényt, lándzsahegyet, különböző antik és újkori pénzeket, érmét stb.) adott át Baráth Ferenc polgármesternek és dr. Andorka Tibor aljegyzőnek. Kövécs József előadta, hogy a tárgyakat a vasútállomás 1945. március 28-i bombázása után a vasúti sínek mellett megégett állapotban találta, és úgy tudta, hogy a nyugatra menekíteni szánt múzeumi anyagból származtak e műtárgyak is, amelyek végül a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek¹⁹.

Az 1945. március 28-i szovjet légitámadás jelentős és jövätehetetlen károkat okozott a Székely Nemzeti Múzeum és a Balatoni Múzeum gyűjteményeiben, de szerencsére a város polgárai közül többen is segédkeztek a bajba jutott közgyűjteményeknek anyagaik felkutatásában és visszajuttatásában.

¹² BaM Tört. Dok.gy. 141. d. M69.14.9.

¹³ BaM Tört. Dok.gy. 141. d. M69.14.9.

¹⁴ Minden bizonnyal volt valami alapja annak, hogy diákok/gyerekek is elvittek bizonyos műtárgyakat, ugyanis a rend ezekben a napokban teljesen felbomlott a városban, amit Baráth Ferenc polgármesternek a Ballenegger Henrik gimnáziumi igazgatónak írt, 1945. április 30-i levele is alátámaszt: „Tudomásomra jutott – többoldali panasz alapján –, hogy abból az általános fosztogatásból, mely félelmetes arányokat öltött a civil lakosság körében is, néhány diák is kiveszi a részét.” Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML) V. 1607C Zalaegerszeg város polgármesterének iratai (Z.eg. v. polg. ir.) 4695/1945.

¹⁵ MNL ZML V.1607C Z.eg. v. polg. ir. 5860/1945.

¹⁶ BaM Tört. Dok.gy. 141. d. M69.14.9.

¹⁷ Darnay Béla 1946. február 19-én írt Baráth Ferenc polgármesternek egy újabb segítséget kérő levelet. Ebben leírta, hogy dr. Varga a MÁV pályaozrosza összeszedett több mindent a zalaegerszegi megsemmisült múzeumi anyagok maradványaiból, s mikor hazatért Désre, akkor ezeket a műtárgyakat nem vitte magával, hanem Zalaegerszegen a Szent László utca 1. szám alatti ház pincéjében hagyta. Ezeket az információkat Darnay Tóth József bobai állomásfőnöktől szerezte, aki dr. Varga sógora volt. Mivel a műtárgyakhoz nem tudott a keszthelyi múzeumigazgató hozzájutni, ezért kérte a zalaegerszegi rendőrség, majd a polgármester segítségét, de végül a nevezett házban semmi sem volt. Ugyanakkor sor került április 29-én több, a város birtokába került és a bombázást átvészelt keszthelyi műtárgy átadására. MNL ZML V.1607C Z.eg. v. polg. ir. 2717/1946.

¹⁸ MNL ZML V.1607C Z.eg. v. polg. ir. 5339/1946.

¹⁹ MNL ZML V.1607C Z.eg. v. polg. ir. 4831/1947.